

DELAKTIGHET SOM PEDAGOGIK OCH DEMOKRATISKT VÄRDE FÖR FULLFÖLJANDET AV STUDIER – KUNSKAPSBIDRAG FRÅN ETT UTVECKLINGSPROJEKT

Erik Andersson & Susanne Sandgren

ABSTRACT

Participation as a pedagogy and democratic value turns out to be a critical element in students' completion of school. *Completed education* is a regional development project in which a survey has been conducted in order to identify successful strategies to promote completed education in school. In an analysis, in the context of the survey, with an emphasis on school and participation as a pedagogy and democratic value, several findings are shown. It turns out that the importance of participation manifests itself through an emphasis on the societal and democratic mission of school; school ethos; the value praxis of school; pedagogical approach; and viewing the pupil as capable. It is, in more detail, shown that it is particularly crucial to understand the completion of education in school as a pedagogical problem; create sustainable institutional structures not bound to one person; and to make sure that students are participants in their own education.

Nyckelord: delaktighet, demokrati, skola, fullföljda studier, skolavhopp, pedagogik, utvecklingsprojekt

ERIK ANDERSSON,

Fil. Dr. i pedagogik

Verksam vid Institutionen för Hälsa och Lärande,

Högskolan i Skövde, Box 408, 541 28 Skövde

E-post: erik.andersson@his.se

SUSANNE SANDGREN

Projektledare: Fullföljda studier

Skaraborgs Kommunalförbund, Box 54, 541 22 Skövde

E-post: susanne.sandgren@skaraborg.se

DELAKTIGHETENS DEMOKRATISKA OCH PEDAGOGISKA BETYDELSE I FULLFÖLJANDET AV STUDIER

Delaktighet är centralt för att utveckla en god hälsa, en stark identitet, ett självvärde och egenmakt men också för att nå goda utbildningsresultat och uppnå kvalitativ och effektiv skolutveckling (se exempelvis Demokratiutredningen, 2000; Wennerholm Juslin & Bremberg, 2004; Simovska & Bruun Jensen, 2009; Head, 2011; Persson & Persson, 2012; Timperly, 2013). Delaktighet har visat sig avgörande för att stärka det sociala kapitalet och minska det sociala utanförskapet och dess kostnader. Delaktighet utgör dessutom första målområdet för Sveriges nationella folkhälsopolitik och pekas ut som en av de mest grundläggande förutsättningarna för folkhälsan (Liljeberg, 2005; Statens folkhälsoinstitut, 2011). I propositionen för Sveriges ungdomspolitik (2013/14: 191) är målet för ungdomspolitiken, som berör unga mellan 13 och 25 år, att 'alla ungdomar ska ha goda levnadsvillkor, makt att forma sina liv och inflytande över samhällsutvecklingen' (s. 16). Frågan om delaktighet är alltså vital för det demokratiska samhället och dess medlemmars välmående. Det är mot denna bakgrund som vi i artikeln kommer att diskutera och analysera delaktighets betydelse för fullföljandet av studier. Detta gör vi genom att betrakta delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde. I SOU (2013:13) konstaterar man att:

Det behövs ökad kunskap både när det gäller vilka metoder som bäst stödjer ungdomar som återgå till studier ... Insatser för att stödja de ungdomar som avbryter eller aldrig påbörjat en gymnasieutbildning bör ändå genomföras, trots avsaknaden av systematisk kunskap. Den kunskap som finns vad gäller ungdomars marginalisering och utanförskap bör vara styrande för ett ställningstagande att erbjuda kvalificerade insatser till unga som varken arbetar eller studerar. (s. 19)

Det är samhällsekonomiskt och pedagogiskt konstaterat att ungas avhopp från studier skapar problem för dem själva och samhället, ett problem som kan förstås som en fråga om delaktighet och resursfördelning. *Delaktighet*, som vi använder begreppet, förstås som tillgången till den gemensamma styrningen av livet, en fråga om varje individs övertygelse och känsla av att närhelst hon vill kunna ha tillgång till denna styrning (jfr Demokratiutredningen, 2000; Elvstrand, 2009). Delaktighet kan därför beskrivas som ett resultat av deltagande och inflytande och de erfarenheter som skapas. Delaktighet har således med relationer och handlingsmöjligheter att göra och tar sig olika uttryck i olika sammanhang. Delaktighet är framträdande i de flesta sammanhang som berör barn och unga. I läroplanerna (Skolverket, 2011a, 2011b) uttrycks exempelvis att det inte är tillräckligt att i undervisningen förmedla kunskap om grundläggande demokratiska värderingar:

Undervisningen ska bedrivas i demokratiska arbetsformer och förbereda eleverna för att aktivt delta i samhällslivet ... Genom att delta i planering och utvärdering av den dagliga undervisningen och få välja kurser, ämnen, teman och aktiviteter, kan eleverna utveckla sin förmåga att utöva inflytande och ta ansvar. (Skolverket, 2011a, s. 8).

I vad Skolverket (2011a) kallar demokratiska principer – att kunna påverka, ta ansvar och vara delaktig – ska alla elever omfattas. Skollagen gör gällande att elever ska ges inflytande över utbildningen: 'Eleverna ska alltid ha möjlighet att ta initiativ

till frågor som ska behandlas inom ramen för deras inflytande över utbildningen' (Skolverket, 2011b, s. 12). Delaktighet är en del av policy och fokus för den typ av problematik som vi ämnar hantera i denna artikel. Artikeln tar sin utgångspunkt i ett regionalt utvecklingsprojekt – *Fullföljda studier* – och syftar till att redovisa och diskutera resultat från en kartläggning av framgångsfaktorer i arbetet med att främja fullföljandet av studier med fokus på delaktighet: *Vilken betydelse har delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde för fullföljandet av studier i skolan?* Artikeln är ett empiriskt baserat kunskapsbidrag och fokuserar det svenska skolsammanhanget varför det inte finns någon systematisk internationell forskningsöversikt presenterad.

Skolavhopp, frånvaro och fullföljandet av studier – en utmaning

Skolan kan betraktas som en central del av barn och ungas liv då mycket av deras vakna tid spenderas där men också för att utbildning i dagens samhälle har avgörande betydelse för individens livschanser. Utbildning beskrivs av många som ett individuellt men också politiskt, demokratiskt och samhällsekonomiskt intresse – en angelägen fråga för alla. Statistik från Skolverkets databas (2013) visar att 71 procent av de cirka 118 000 ungdomarna som började gymnasieskolan fullföljde sina studier och denna andel har varit relativt konstant de senaste tio åren. Omkring sex procent av eleverna lyckas avsluta sina studier efter ett fjärde år. Men efter längre tid än så syns endast en marginell ökning. Runt 77 procent av Sveriges gymnasieelever har fullföljt sina studier inom fyra år. Att nästan en fjärdedel av Sveriges unga inte fullföljer sina studier kan ses som djupt problematiskt. Det har exempelvis visat sig att fullständiga betyg utgör en central skyddsfaktor när det gäller risken för psykisk ohälsa eller framtida sociala problem. Individens framtidsmöjligheter är följaktligen starkt relaterade till att fullfölja studierna. 17 000 unga varje år, i åldrarna 16 till 19 år, arbetar eller studerar inte (SOU, 2013:13). Det är därför ingen tillfällighet att kommunerna genom Skollagen har ett *informationsansvar*. Informationsansvaret är ett viktigt led i arbetet mot ungdomsarbetslöshet, men kanske framförallt för att kunna erbjuda unga individuella åtgärder med syfte att undvika ett långvarigt utanförskap (Lundgren & Magnusson, 2009; Skolverket, 2011c). Det finns ett förslag till lagändring av informationsansvaret som istället ska kallas *aktivitetsansvar* som föreslås träda i kraft 1 januari 2015. Aktivitetsansvaret innebär bland annat att:

En hemkommun ska kontinuerligt under året och på ett strukturerat sätt söka upp och hålla sig informerad om hur de ungdomar i kommunen som fullgjort sin skolplikt men som inte fyllt 20 år är sysselsatta. Inom ramen för detta ansvar ska kommunen se till att den unge erbjuds lämpliga individuella åtgärder. Åtgärderna ska i första hand syfta till att motivera den unge att återuppta sin utbildning. (SOU, 2013:13, s. 49)

Betoningen på process och aktivitet gör det möjligt att påstå att aktivitetsansvaret har fått en mer kommunikations- och relationsorienterad inriktning än informationsansvaret. Förslaget innehåller även förstärkta skrivelser i de olika skolformernas läroplaner i vilka målgruppen tydligare pekats ut med texttillägg så som 'elever som riskerar att avbryta sin utbildning'. Typen av författningsändringar har av flera

bedömts som nödvändiga eftersom kommunernas ansvar idag är otydligt; skillnaden är stor mellan kommuner avseende hantering av icke skolpliktiga ungdomar; statens ambitionsnivå är otydlig; det behövs tydligare lagstiftning som säkerställer att unga får det stöd som de behöver för att fullfölja sina studier eller ta sig an en annan sysselsättning (SOU, 2013:13, s. 18).

Att inte fullfölja studierna är ofta en konsekvens av en långvarig problematik med många bottnar. Socialstyrelsen (2010) uppmärksammar ett antal riskfaktorer som kan ligga bakom ofullständiga studier eller låga betyg. De mest avgörande är processrelaterade faktorer som skolan kan påverka. Exempelvis har det visat sig att skolor som arbetar engagerat och systematiskt med inkludering har stora möjligheter att överbygga eventuella riskfaktorer hos individ och familj. Detta innebär inte att individen och familjen är oviktiga. Stora delar av utmaningarna ligger istället i relationen mellan personal, elever och föräldrar, att anpassa arbetssättet efter elevers förutsättningar men också att verka för lärares kunskapsförsörjning. Hög frånvaro i skolan är ofta en kombination av pedagogiska, organisatoriska och sociala faktorer (Skolverket, 2010) och det går inte enkelt fastställa varför unga avbryter sina studier då det rör sig om flertalet olika faktorer (Dale, 2010). Familjerelaterade och sociala faktorer, såsom föräldrars låga utbildnings- och inkomstnivå, arbetslöshet och frekvent flyttande har exempelvis påtagligt negativa effekter. Hur den lokala skolan organiseras och planeras har därför betydelse avseende vilken värdegrund den baseras på men också hur den konkreta undervisningen organiseras i form av social sammansättning, lärarresurser och klasstorlek. Andra betydande faktorer som kan förklara svårigheterna kring fullföljandet av studier är kön, klass, socioekonomisk och etnisk bakgrund. Det har bland annat visat sig att pojkar i lägre grad än flickor lämnar gymnasieskolan med fullständiga betyg (SKL, 2012). År 2013 var andelen kvinnor som fullföljde sina gymnasiestudier inom fyra år 79 procent, motsvarande siffra för män var 74 procent (Skolverket, 2013). En grupp som behöver särskilt stöd för att fullfölja sina studier är nyanlända elever. Elever med bristande kunskaper i svenska språket har svårare att klara skolans krav i förhållande till andra elever med goda språkkunskaper. Grundproblematiken kring varför vissa unga väljer att lämna sina studier har alltså flera bottnar och fenomenet kan beskrivas och förstås på olika sätt. Lundgren och Magnusson (2009) tar upp ett antal sätt att benämna och förstå problematiken kring fullföljandet av studier:

- Dropouts: ungdomar som lämnar skolan utan examen och där problemet förläggs hos individen.
- Stopouts: de som lämnar men som avslutar sina studier i ett senare skede.
- Nonstarters: de som söker en utbildning men som inte påbörjar den.
- Pushouts: de som på grund av störande beteenden gör sig ovälkomna till skola.

När vi fortsättningsvis använder begreppet *fullföljandet av studier* så ska detta förstås i relation till de fyra benämningarna ovan. Mer konkret avser vi den utbildningssituation i vilken elever får slutbetyg inom grundskola/gymnasieskola. Brist på pedagogiskt stöd i skolan, vuxna som inte bryr sig, bristande bemötande

i skolan samt bristfälligt pedagogiskt stöd efter långvarig frånvaro utgör de fyra främsta skälen, förutom mobbning och socialt utanförskap, till att studier inte fullföljs (Ungdomsstyrelsen, 2013, s.6). Det är därför mindre uppseendeväckande att de framgångsfaktorer som ofta nämns handlar om ett öppet bemötande, tron på elevens förmåga, att möta elever som unika och likvärdiga samt att arbeta med delaktighet på alla nivåer (SKL, 2012). Utifrån den redovisade problembilden ska vi nu diskutera delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde. Detta följs av en presentation av utvecklingsprojektet, genomförande och resultat. Slutligen diskuteras resultatet och ett antal pedagogiska innebörder formuleras i form av rekommendationer.

DELAKTIGHET SOM PEDAGOGIK OCH DEMOKRATISKT VÄRDE

Vi betraktar delaktighet som ett demokratiskt och pedagogiskt värde genom dess betoning på kommunikation, relations- och meningsskapande vilket är centralt i mänskliga möten. När delaktighet genomlevs, som pedagogik, är delaktighet värdefull för den pedagogiska verksamhetens demokratiska gestaltning och resultat. Med pedagogik avses de faktiska pedagogiska handlingar som sker och som skapar en viss praktisk pedagogisk grundsyn i form av ett pedagogiskt förhållningssätt. Delaktighet som ett centralt innehåll i en pedagogs förhållningssätt bygger på ett normativt ställningstagande – att tillgången till den gemensamma styrningen av livet är avgörande för ett fungerande demokratiskt samhälle. Att stärka ungas delaktighet handlar om att stärka arbetet för demokrati och mänskliga rättigheter, en förutsättning för demokratiutveckling (jfr Demokratiutredningen, 2000; Simovska & Bruun Jensen, 2009; Head, 2011) och som gör delaktighet till ett demokratiskt värde.

Delaktighet som demokratiskt värde kommer till uttryck i det starka sambandet mellan deltagande och inflytande och psykisk och social hälsa. I ett antal studier har det visat sig att möjligheten att kunna vara med och påverka, att bygga trygga relationer och socialt deltagande gynnar hälsan (Wennerholm Juslin & Bremberg, 2004). Delaktighet är därför en folkhälsopolitiskt viktig fråga i arbetet att minska utanförskap och känslan av maktlöshet (jfr Shier, 2001; Simovska & Bruun Jensen, 2009; Wong et al., 2010; Statens folkhälsoinstitut, 2011). Delaktighet som pedagogik, i syfte att leva delaktighet som demokratiskt värde, handlar här om att genom praktisk handling låta individer och grupper av individer känna att de kan påverka sina egna livsvillkor och bidra i samhällsutvecklingen. Detta innebär exempelvis att offentliga insatser stödjer skilda samhällsmedlemmars möjligheter till delaktighet som öppnar upp för en mångfald av värderingar och sätt att leva. Detta är särskilt relevant för de individer som marginaliseras i sina försök att påverka och vara med i samhällets utveckling – exempelvis unga.

Trenden i ungas inflytande går, enligt Ungdomsstyrelsen (2010), i riktning mot individuellt påverkande som realiserar i relationen mellan unga och lärare i vilket demokratisk kunnighet och lyhördhet blir en avgörande faktor. Möjligheten till delaktighet är starkt beroende av vuxnas förhållningssätt vilket ytterligare påvisar

delaktighet som pedagogisk fråga (jfr Elvstrand 2015). Lärare och andra vuxna bör därför anamma ett arbetssätt som genomsyras av lyhördhet, dialog och uppmuntran till kritiskt tänkande. Att inte ge unga rätt till deltagande, inflytande och makt – det vill säga möjligheten till handling – kan betraktas som ett brott mot ungas rättigheter eftersom det är en lagstadgad mänsklig rättighet att ha inflytande och kunna delta men också en förutsättning för att kunna ta ansvar. Trots detta framstår ålder fortfarande som en legitim maktordning. Genom ett bristfälligt tillträde i offentliga angelägenheter finns risken att ett demokratiskt underskott skapas som gör att ungas åsikter, erfarenheter och kunskaper går om intet. Denna risk föreligger om unga enbart ses som en målgrupp, som problem, som framtidens medborgare eller 'human becomings' istället för att se unga som aktörer, en del av lösningen, redan medborgare eller 'human beings' (Andersson, 2013). I flertalet studier visar det sig att en hög grad av delaktighet skapar ett starkt socialt kapital som i sin tur ökar tilliten mellan människor och institutioner och som gör att samhällets institutioner kan fungera (se exempelvis Wennerholm Juslin & Bremberg, 2004; Wong et al., 2010; Statens folkhälsoinstitut, 2011). Men barn och unga har idag starkt begränsade möjligheter att representera sig själva (Demokratiutredningen, 2000; Ungdomsstyrelsen, 2010; Head, 2011; Ung & Dum, 2011), ett problem som är högst närvarande i fullföljandet av studier i vilket fenomenet elevinflytande aktualiseras.

I praktiken reduceras elevinflytande ofta till 'en fråga om att vara delaktig i en mer eller mindre formaliserad beslutsprocess' (Forsberg, 2004, s. 81). I studier efter studier visar det sig att elever endast i ringa omfattning har möjlighet att påverka skolarbetet. Elevinflytande har 'haft svårt att slå igenom i den pedagogiska praktiken' (Forsberg, 2004, s. 82). Elevinflytande är, trots att det finns som krav, något främmande i skolans värld. Pramling Samuelsson och Sheridan (2003) för ett för sammanhanget relevant resonemang. De skiljer på delaktighet som pedagogiskt värde och delaktighet som pedagogik. De menar att delaktighet får en reell betydelse i skärningspunkten mellan läroplanernas intentioner och den enskildes rätt att påverka. I denna skärningspunkt stannar det ofta, enligt författarna, vid delaktighet som värde men utan att leda till delaktighet som pedagogik (praktisk handling). Detta är problematiskt eftersom delaktighet och engagemang är en förutsättning för meningsskapande och lärande. För att förstå och ta sig an aktuell problematik kring fullföljandet av studier är det därför betydelsefullt att ta tillvara på delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde i form av ett praktiskt pedagogiskt förhållningssätt som bygger på vilja och kunnandet att fånga det som kommer till uttryck i ungas liv. De professionella behöver, enligt vår bedömning, vara medvetna om sin syn på unga, på kunskap, lärande och ytterst det egna sättet att erfara och förstå. Alltså, det handlar om att som professionell ständigt utveckla kunnandet och seendet för att skapa en praxis av delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde.

UTVECKLINGSPROJEKTET FULLFÖLJDA STUDIER

Fullföljda studier är den enskilt största skyddsfaktorn för barn och ungas framtidsmöjligheter. Studieavhopp ökar risken för ett livslångt utanförskap och reducerar möjligheten att fortsätta till högre studier. Andelen gymnasieelever som fullföljer sina studier inom fyra år varierar mellan 72 procent och 88 procent i Skaraborgs kommuner (Skolverket, 2013). I Skaraborg har en låg andel av befolkningen eftergymnasial utbildning och få väljer att gå vidare till högre studier. Det är mot denna problembild som det regionala utvecklingsprojektet ska förstås.

Våren 2012 utlyste Västra Götalandsregionens Folkhälsokommitté^[1] medel för att stimulera skolor i Västra Götaland att förebygga studieavhopp och för att främja elevers hälsa. I sammanhanget beviljades Skaraborgs kommunalförbund^[2] medel för projektet *Fullföljda studier*. Syftet är att utveckla strategier som gynnar Skaraborgs kommuner i arbetet med att främja fullföljda studier. Projektet startade i augusti 2013. Projektet har fram till mars 2014 bestått av tre faser:

1. Identifiera framgångsfaktorer, utvecklingsbehov samt finna goda exempel på främjande arbeten.
2. Undersöka hur kommunerna arbetar med det kommunala informationsansvaret och vilka behov av utveckling som finns.
3. Identifiera möjligheter till samverkan, mellan främst skola och socialtjänst, för att främja fullföljda studier.

Dataunderlag för denna artikel är hämtat från projektets första år i fas ett. I huvudsak grundskolan och gymnasiet har fokuserats.

Kartläggning av framgångsfaktorer i arbetet med att främja fullföljda studier

Kartläggningen baseras på faktiska behov i regionen och består av två delar: litteraturstudie och uppsökande verksamhet (september till november 2013). Syftet med *litteraturstudien* var att inom regionen identifiera framgångsfaktorer i fullföljandet av studier samt att utifrån utvecklingsbehov urskilja användbar litteratur. Närhetsprincipen användes i urvalet av litteratur genom att utgå från litteratur som fanns att tillgå inom projektet (text från SKL och Skolverket i form av stödmaterial, rapporter och studier). Detta följdes av ett konsekvensurval i vilket relevanta referenser från läst litteratur följdes upp, en så kallad snöbollseffekt som kom att inkludera i huvudsak svensk litteratur i spännvidden lokala utvecklingsprojekt till forskning. Även deltagandet på konferenser och seminarier har använts för att hitta aktuell information. Artikelns empiriska data i form av text har valts ut på basis av en kriteriebaserad läsning med utgångspunkt i delaktighetsbegreppet samt med utgångspunkt i ett initialt skapat tema (Bemötande, se nedan). I läsningen av litteraturen fokuserades därför det innehåll som enligt temat behandlar sociala förutsättningar och villkor, sociala samspel, värdefrågor och pedagogiskt förhållningssätt.

Syftet med den *uppsökande verksamheten* var att samla in och skapa en situationsbild av hur problematiken kring fullföljandet av studier ser ut i kommunernas

skolor. I denna del har erfarenheter och åsikter från olika professioner som arbetar inom skolsektorn (rektorer, elevhälsopersonal, lärare, personer med informationsansvar, utvecklingschefer/ledare, undervisningscoacher m.fl.) och i viss mån socialtjänst undersökts. Datainsamlingen gjordes genom semistrukturerade intervjuer och insamling av relevanta policydokument (lokala arbetsplaner, rutiner för frånvarohantering, handlingsplaner osv.). Intervjuerna hade karaktären av ett samtal och utgick från ett syfte med en agenda av frågor/teman vilka formulerades i en öppen intervjuguide^[3] tillsammans med följdfrågor (jfr Kvale, 2007). Syftet med intervjuerna var att skapa en bild av hur Skaraborgs kommuners arbete med närvaro och främjande av fullföljda studier ser ut idag – att få svar på i vilken omfattning problemet finns och hur det upplevs. Intervjuerna startade alltid med att personerna (N = 23) som intervjuades fick tala om vilken verksamhet de representerar, beskriva sin verksamhet samt vilka utmaningar de såg. Totalt intervjuades 12 kvinnor och 11 män. Flertalet av intervjudeltagarna hade förberett sig väl innan intervjun och bidrog med fördjupade resonemang. Intervjuerna skapade utrymme för erfarenhetsutbyte och kritiska samtal som av intervjudeltagarna uppfattades ge perspektiv på den egna verksamheten.

Eftersom projektet är ett regionalt utvecklingsprojekt involverades samtliga femton medlemskommuner i kartläggningen. Ett antal kommuner (Mariestad, Töreboda, Essunga och Skara) hade erhållit medel från Folkhälsokommittén under 2013 och gjort specifika målinriktade insatser. Essunga kommun satsade exempelvis på ett stödprojekt riktat till familjer med så kallade studiesvaga miljöer. Kartläggning startade därför i dessa fyra kommuner. Under det fortsatta arbetet med kartläggningen användes den kunskap och de kontakter som fanns i projektets styrgrupp samt i skol- och utbildningschefgruppen i Skaraborg för att identifiera intressanta verksamheter och personer i respektive kommun. Underlaget i kartläggningen gav en bild av vad som upplevdes som framgångsfaktorer i främjandet av fullföljda studier och vilka utvecklingsbehov som fanns i Skaraborgsregionen hösten 2013. Ett första intryck utifrån den uppsökande verksamheten var att svaren, inte oväntat, bjöd på stor variation. Detta till trots, så var det ett antal aspekter som togs upp oftare än andra och som framstod som särskilt betydelsefulla – något som den kvalitativa analysen har synliggjort.

Kvalitativ analys av delaktighetens betydelse för fullföljandet av studier

Den kvalitativa analysen karakteriseras av ett induktivt och deduktivt förfaringsätt, så kallad abduktion (Alvesson & Sköldberg, 1994). Detta har inneburit ett växelvis arbete med bearbetning av data, inläsning av data och tidigare forskning i kombination med analys och succesiv framskrivning av preliminära resultat. Analysprocessen är på inget sätt linjär men kan delas upp i tre iterativa faser: I) Kodning – reduktion av data; II) Tematisering – presentation av data; III) Summering – slutsatser och verifiering. (jfr Hjerm, Lindgren & Nilsson, 2014). Detta innebär att datamaterialet, upprepade gånger, har sorterats och bearbetats för att generera resultat som besvarar forskningsfrågan. Datainsamling i form av litteratursökningar, intervjuer och policydokumentinsamling (uppsökande verksamhet) har således pågått samtidigt som den kvalitativa analysen.

Kodning innebär att materialet har reducerats till en uppsättning betydelsefulla beståndsdelar, byggstenar/nyckelord, som ordnats och som har syftat till att konstruera de allra mest centrala aspekterna i materialet. I datamaterialet har enheter valts ut vilka bedömts som betydelsefulla för att förstå denna fråga och som tar sin utgångspunkt i definitionen av delaktighet. Enheterna har givits etiketter, det vill säga koder har skapats vilka innehåller centrala utsagor som bidrar till att identifiera svar i det fenomen vi söker klarhet. I kodningen har analysfrågor använts:

- Vad i texten handlar om delaktighet?
- Vilka åsikter/tankar uttrycks kring betydelsen av delaktighet för fullföljandet av studier?
- Finns det några återkommande resonemang?
- Vad läggs det vikt vid, vad anses viktigt?
- Varför anses det viktigt?

En bred kodning har skett i syfte att presentera en översiktlig bild av delaktighetens betydelse i fullföljandet av studier. Detta har varit nödvändigt mot bakgrund av att dataunderlaget varit omfattande och ständigt växt under analysprocessens gång.

Själva *tematiseringen*, det vill säga ordnad av koderna i grupper och skapandet av mer analytiska enheter av det som identifierats i dataunderlaget, har syftat till att ta fram de mest bärande aspekterna som bidrar till att svara på forskningsfrågan. Dessa teman byggs upp av kodernas interna relationer. Under intervjuerna var det exempelvis vissa koder som återkom (och som under processens gång antecknades på postitlappar). Koderna (ex: relation, höga förväntningar, handlingsplan) identifierades i anteckningarna som sedan placerades in i teman (ex: förväntningar, organisation och rutiner). Dessa teman ändrades under processens gång när det tillkom nya intervjuer och ny litteratur. Exempelvis var *Relationer* ett tema som sedan placerades in i temat *Pedagogisk grundsyn*. Efter genomförda intervjuer användes de processkapade temana för att göra en struktur och sortera empiri, ta ut de centrala linjerna i intervjuerna och samtidigt på nytt pröva temana gentemot data. Temana som slutligen skapats är konstruerade i syfte att kunna utgöra abstraherade förklaringsgrunder och beskrivningar av de delaspekter som beskriver delaktighetens betydelse för fullföljandet av studier. I analysen av dataunderlaget för kartläggningen som helhet har följande teman identifierats:

- *Pedagogisk grundsyn*: inkluderande förhållningssätt, pedagogiskt medveten och levd värdegrund, positiv människosyn, relationer och situationsanpassning.
- *Samverkan*: samverkan mellan elev, förälder och pedagog, skolans olika professioner och samordnande insatser på kommunal nivå.
- *Vägledning*: hela skolans ansvar att arbeta med arbetslivsanknytning, en aktiv studie- och yrkesvägledning av studie- och yrkesvägledare och lärare, att få eleverna att se sina styrkor och utvecklingsmöjligheter i relation till framtida arbete.
- *Organisation och struktur*: fasta rutiner för frånvarohantering och systematisk skolutveckling, handlingsplaner, uppföljningssystem samt resurs- och ansvarfördelning.

Var och ett av dessa teman förtjänar omfattande hantering och diskussion. Vi fokuserar dock delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde genom att utgå ifrån det ovan benämnda temat, *Pedagogisk grundsyn*. Nedan följer resultatet av en fördjupad analys av temat *Pedagogisk grundsyn* som alltså genererat nya teman som visar delaktighetens betydelse för fullföljandet av studier.

RESULTAT: DELAKTIGHETENS BETYDELSE FÖR FULLFÖLJANDET AV STUDIER

Fem teman ger sammantaget svar på frågan om delaktighetens betydelse för fullföljandet av studier. De enskilt viktigaste koderna, och som dominerat i den *andra delen* av *kartläggningen*, är vuxnas förhållningssätt och bemötande av elever. Temana har delats upp i olika nivåer för att åskådliggöra att betydelsen av delaktighet återfinns på alla nivåer från samhälls- och policynivå till individnivå. Indelningen i nivåer är analytisk eftersom denna uppdelning i realiteten är svår att se då problematiken kring fullföljandet av studier är komplex och skär genom olika sammanhang och nivåer.

Samhällsuppdraget: olikhet och skolans inkluderande roll

Skolans samhällsuppdrag vilar på demokratisk grund och ger det sammanhang inom vilket demokratiska processer ska ta form – delaktighetens demokratiska värdegrund. Enligt texterna och deltagarnas utsagor är det avgörande att skolans samhällsuppdrag, i form av att bygga på demokratisk grund, är styrande för verksamheten. Alla barn och unga, lika som olika, ska enligt utsagor få plats och likvärdiga möjligheter att klara sin utbildning. Vad som utmärker en demokratisk skola, inrymdes olikhet, är dock inte givet. Enligt Persson och Persson (2012) är människor olika och det är inte skolans uppgift att göra våld på denna olikhet. Med professionellt handlag ska alla elever, enligt författarna, ges stimulans och uppmuntran där målet är meningsfullt deltagande i en gemenskap. Inkludering är inte i första hand en fråga om fysisk placering, snarare intentionen om ett bättre samhälle. Inkludering blir ytterst en fråga om att långsiktigt bidra till en samhällsutveckling där tolerans och respekt för olikheter är naturliga utgångspunkter för mänsklig samvaro vilket i skolan innebär att se olikheter som en tillgång, att låta barn och unga bidra med sina erfarenheter och känna sig behövda för sin egen skull. Skolans och lärarens uppgift blir att tillrättalägga undervisningens innehåll och metoder så att alla elever kan delta och få utbyte av verksamheten. Två rektorer vid en skolenhet lyfter exempelvis fram betydelsen av inkludering och berättar om att de har arbetat med att utveckla sin verksamhet genom att låta all personal inom förskola/skola ta del av aktuell forskning som belyser förhållningssätt, arbete med barn i behov av särskilt stöd samt inkludering. Med utgångspunkt i arbetet har de inte längre några fasta grupper utanför ordinarie undervisning. En av rektorerna säger att:

Genom att erbjuda stöd och hjälp genom extra träningspass, läxhjälp, ämnesför djupning och lovskola ges alla elever förutsättningar att inkluderas i ordinarie undervisning.

Specialpedagogen används i klassrummet med en strävan efter att alltid vara två lärare i klassrummet. Detta har enligt rektorerna bidragit till en utvecklad undervisning som främjar lärandet i sitt sammanhang. Samhällsuppdraget, så som det på olika sätt tar sig uttryck i skolorna, är alltså avgörande för fullföljandet av studier eftersom detta skänker den demokratiska och juridiska ramen för alla barn och ungas likvärdiga möjligheter att klara skolans utbildning, lika som olika.

Skolethos: kollektiv moralisk trovärdighet och skolsocial miljö

Den skolsociala miljön är betydelsefull genom skapandet av en relationsinriktad miljö för socialt välbefinnande och delaktighet i skolan. *Skolethos* definieras av Anderson (1982) som den sociala, den pedagogiska och den utbildningsmässiga atmosfären. Grosin (2004) betonar skolethos som en faktor som kan verka förebyggande för skolmisslyckande eftersom utvecklandet av relationer påverkar hur enskilda elever klarar sin skoltillvaro. Strand (2013) skriver att alla elever bör kopplas till en vuxen i små förtroendeingivande grupper. I dessa grupper har man tid att lyssna på eleverna och ge dem talutrymme i avskild miljö. Genom ett sådant relationsbyggande arbete skulle krafter som drar elever från skolan i form av brist på relationer bytas till krafter som drar eleverna i riktning mot delaktighet i skolarbetet. Det vill säga skolans syn på eleverna och deras lärande inverkar på eleverna som skolkar. Om skolan respekterar den enskilde individen och lyssnar innan beslut fattas kan mycket vara vunnet enligt Strand. Lindberg (2010) menar att skolans ethos ger uttryck för personalens kollektiva förhållningssätt när det gäller väsentliga frågor om hur vuxna uppträder gentemot de unga och därmed hur de görs till deltagare i skolan. På detta sätt blir skolethos en fråga om institutionens moraliska och sociala trovärdighet. Att skapa goda relationer och medvetet arbeta för att skolan ska kännetecknas av en tillåtande och tillitsfull atmosfär nämndes, på olika sätt, i samtliga intervjuer. En verksamhetschef uttrycker exempelvis att:

Det viktigaste är att verkligen lyssna på barnet, att ge förutsättningar för goda samtal och faktiskt utgå från det barnet säger.

Skolethos verkar alltså förebyggande för fullföljandet av studier och utgörs av förutsättningarna i den institutionella miljön avseende dess kollektiva moraliska och sociala trovärdighet.

Värdegrundspraxis: medvetet och strategiskt värdegrundsarbete

En skolas värdegrundspraxis har betydelse genom kontinuerligt öppen dialog och medvetet förhållningssätt till de värden och attityder som deltagarna väljer att prioritera. Skolinspektionen (2009) konstaterar exempelvis att förhållningssättet till eleverna är avgörande för hur väl skolan lyckas att utbilda eleverna. Ett positivt öppet bemötande kan avgöra om eleverna blir stärkta i tron på sig själva och sina framtidsutsikter, medan ett kategoriskt bemötande kan få negativa konsekvenser, i värsta fall att elever avbryter sina studier. I intervjuerna framkommer det att de skolor som är framgångsrika i arbetet med fullföljda studier utmärks av att aktivt arbeta med förhållningssätt och attityder. En skola har exempelvis genomfört omfattande strategisk kompetensutveckling kring innebörden av en 'skola för alla'. Det förändrade perspektivet, från ett synsätt där

elever ska anpassa sig till gymnasieskolan, till att utgå från att skolan ska vara mer följsam gentemot eleverna, att skapa tilltro till eleverna, att tänka positivt kring utmaningar och stödja dem genom att se möjligheter istället för hinder har haft påtaglig betydelse för att lyckas. En gymnasiektör uttryckte att lärarens viktigaste roll är att bidra till att eleverna motiveras och att detta kan åstadkommas genom välvilligt bemötande. Den aktuella skolan arbetade därför med bemötande som fokusområde under läsåret 2013/2014. Det har också visat sig att skolor med låg andel studieavbrott arbetar aktivt med värderingsfrågor och resonerar om vad ett bra bemötande innebär. Det finns en tydlighet kring vilka värderingar som gäller och vad som ska präglade förhållningssätt och beteenden gentemot varandra. En elevhälsoschef uttrycker att:

Framgångsfaktorer är att "bygga golv" för personalen, skapa förutsättningar för att tillsammans bygga kunskap och reflektera över värdegrundsfrågor.

Det konstateras att en tydlig värdegrund inte är given utan kräver regelbunden dialog för att gemensamt bygga kunskap genom reflektion. En skolas värdegrundspraxis är således betydande för fullföljandet av studier och för att gynna studierna behöver värdegrunden hanteras dialogorienterat, medvetet och återkommande.

Pedagogiskt förhållningssätt: bemötande och relationer

Det pedagogiska förhållningssätt som tar sig uttryck genom bemötande och skapandet av relationer i mötet lärare och elev, genom exempelvis tydliga förväntningar, en öppenhet för delaktighet, att lyssna till eleven, tilltro till elevens förmåga och kontinuerlig återkoppling har påtaglig betydelse för fullföljandet av studier. SKL (2013a) skriver att det främjande och förebyggande arbetet i skolan bör utmärkas av ett medvetet etablerande av socialt klimat, skolpersonalens bemötande av eleverna, att alla elever blir sedda och att skolan präglas av goda relationer. För att skolan ska kunna åtgärda frånvaron är personalens bemötande av elever med skolfrånvaro och de elever som återvänder till skolan efter frånvaroperiod av stor betydelse. Ett exempel på detta är från en högstadieskola där rektorn framför betydelsen av att skapa goda relationer med eleverna. Rektorn berättar om hur man arbetat framgångsrikt med en grupp "hemmavarande" pojkar och fått dem att komma tillbaka till skolan och fullfölja sina studier.

Elevassistenten utgick från pojkarnas intresse av fotografering och flugfiske och skapade verksamhet av det. De goda relationerna som skapades under arbetet var den stora framgångsfaktorn.

I bemötandet blev det alltså viktigt att lyssna på eleverna och göra dem delaktiga i skolnärvaroarbetet, goda relationer mellan elev och skolpersonal är enligt rektorn en förutsättning för att tillsammans med eleven arbeta med att öka närvaron. Att vända frånvaro till närvaro i skolan handlade i detta fall om att ta del av elevens egna tankar, intressen och erfarenheter. Att eleven får berätta sin historia har enligt fler visat sig ha positiv effekt. Bemötandet har avgörande betydelse för trivseln och bör bland annat fokusera på elevernas förmåga (hög förväntningar) och möta dem som unika individer med lika värde.

En viktig del av bemötandet är att verkligen tro på elevernas vilja att lyckas, inte minst på de som har svag tilltro till sin egen förmåga. Det gäller att få eleverna att känna att skolans personal vill deras bästa och har viljan och kunskapen att hjälpa dem. Goda vuxenkontakter har enligt flera av de intervjuade personerna stort värde för elevernas motivation och tilltro till skolan. Den enskilt viktigaste faktorn för fullföljandet av studier som fördes fram i intervjuerna var de vuxnas bemötande av eleverna i termer av goda relationer genom elevdialog. Följande nämns som centrala aspekter för att lyckas i arbetet: prata med eleven och utgå från situationen; stimulera till motivation; uttryck höga förväntningar; skapa gemenskap och tillhörighet genom att sträva efter att ha alla elever i klassrummet; arbeta med elevernas progression; samt att se det egna professionella ansvarets betydelse för varje elevs skolgång. Det dagliga relationsbyggande arbetet visar sig vara viktigt och inte minst är bemötandet centralt när det gäller elever som har hamnat i svåra situationer eller återvänder till skolan efter en frånvaroperiod. På en av skolorna som deltagit i kartläggningen arbetas det medvetet med att skapa förtroendefulla relationer med eleverna genom att visa intresse för eleverna som unika individer. På skolan förs en strukturerad dialog med eleverna om hur de vill bli bemötta och bemöta andra. I en annan kommun har man arbetat med ett stödprojekt riktat till så kallade studiesvaga familjer. Vid utvärdering av projektet framkom att ungdomarna upplevt att de fick hjälp i samtalet med de professionella och föräldrar. Det pedagogiska förhållningssättet, genom positiva vuxenkontakter, med lärare som engagerar sig, har höga förväntningar, är lyhörda för enskilda behov och som har tilltro till elevernas förmåga, är alltså viktiga förutsättningar för att skolan ska lyckas med att få fler elever att fullfölja sina studier.

Den kunniga individen: förväntningar och lärandemöjligheter

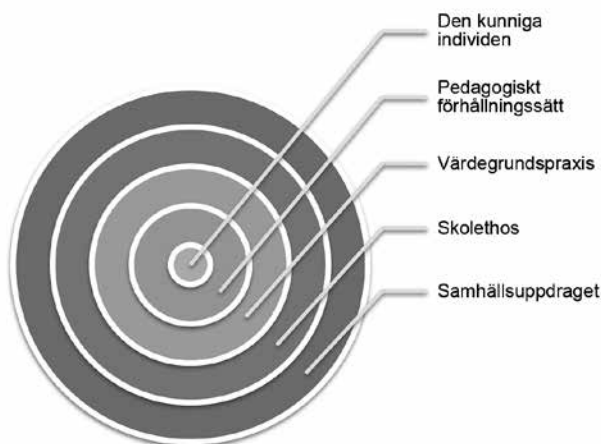
Att se individen som en resurs, någon med potential, att didaktiskt använda individens intressen och förutsättningar, att skapa lärandemöjligheter i vilka positiva förväntningar tydligt uttrycks främjar fullföljdet av studier. I ett antal kommuner upplevde man svårigheter att hantera problemet med så kallade "hemmasittande elever". Gemensamt för hemmasittare är att de enligt Springe (2009) gör ett aktivt val och att personal på skolan inte har lätt att locka tillbaka dem på egen hand. En rektor på en högstadieskola berättade om hur de framgångsrikt arbetat med att få en grupp hemmasittande pojkar att återvända till skolan genom att utgå från pojkarnas intresse och medvetet arbeta med att skapa relation. Skolan lyckades med att få samtliga att återvända till studierna och som sedan blev behöriga till gymnasiet. Det finns flera liknande exempel på hur skolor enligt intervjupersonerna arbetar medvetet med att öka elevernas närvaro genom att skapa en känsla av meningsfullhet och delaktighet i studierna. Positivt bemötande, vikten av att skapa goda relationer och att ha höga förväntningar på den enskilde individen nämns genomgående under intervjuerna som framgångsfaktorer.

SKL (2013b) visar utifrån en analys av ett antal utvecklingsprojekt att förändringen av organisatoriska faktorer har mindre påverkan än om man istället förändrar förhållningssättet i skolan. Den främsta framgångsfaktorn är när de som arbetar i skolan sätter elevens behov av utveckling i centrum vilket innebär ett mer elev-

centrerat arbetssätt som behöver komma till uttryck i bland annat schemaläggning, planering av kompetensutveckling för personalen och mötesstrukturer (jfr Timperly 2013). Det handlar om att kontinuerligt sätta det skolan gör i förhållande till den påverkan det får på elevens lärande. Att möjliggöra elevinflytande är en viktig del av det elevcentrerade arbetssättet vilket innebär en verksamhet som utformas lokalt för och med de elever som går där. Detta innebär att kunna se och förstå varje elevs behov. Den kunniga individen fokuserar följaktligen betydelsen av den enskilde elevens unika möjligheter och förutsättningar att lyckas med sina studier genom det specifika bemötande och de uttalade förväntningar och kontinuerliga återkopplingar som läraren och övriga i personalen utövar och som bygger på att eleven erkänns som kunnig och deltagare i sitt eget lärande.

Resultatsammanställning – Delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde

Vilken betydelse har delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde för fullföljandet av studier i skolan? Frågan, som får sitt svar inom den empiriska avgränsning som är gjord, visar ett resultat på skilda nivåer, från individnivå till samhällsnivå.

Figur 1. Delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde för fullföljandet av studier

Figuren visar hur villkor och förutsättningar på olika nivåer sammantaget skapar den situation i vilken individen befinner sig och som på olika sätt behöver samverka för att utifrån delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde bidra till fullföljandet av studier. Skolans politiska och demokratiska samhällsuppdrag ger ramen för institutionen vars moraliska trovärdighet kommer till uttryck i skolans sociala och utbildningsmässiga miljö. På respektive skola finns en värdegrundspraxis som i sin tur också lägger grunden till institutionens och de professionellas bemötande och skapande av relationer. Värdegrundspraxis skapar det möjlighetsrum i vilket den enskilde individens chanser att fullfölja sina studier, som en fråga om delaktighet, kan realiseras praktiskt. Chanserna avgörs bland annat av de förväntningar som kommer till uttryck i de professionellas bemötande, meningserbudanden och individens möjligheter att som deltagare skapa mening i sina studier.

DELAKTIGHET SOM PEDAGOGIK OCH DEMOKRATISKT VÄRDE – EN FRAMGÅNGSFAKTOR I FULLFÖLJANDET AV STUDIER?

Vilka möjligheter till delaktighet erbjuds i dagens skola? Vilka möjligheter har eleven att äga, det vill säga vara en deltagare, i sin egen studiesituation? Delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde är centralt när det kommer till villkoren och möjligheterna för elever att fullfölja sina studier. I intervjuerna togs inte delaktighetsfrågan upp som ett frågeområde men aktualiserades trots detta på ett tydligt sätt, vilket kan tas som en intäkt för att man har erfarenhet av delaktighetsfrågans betydelse för att lyckas. I flertalet intervjuer kom deltagarna att uppehålla sig vid betydelsen av det pedagogiska förhållningssättet. Ett medvetet pedagogiskt förhållningssätt gentemot barn och unga bedömdes som mer avgörande än att upprätta organisatoriska handlingsplaner för att motverka studieavbrott och avhopp. Vissa kommuner hade dock ingen handlingsplan och fokuserade mer på detta. De kommuner som ansåg sig kommit långt i arbetet tenderade att istället fokusera den pedagogiska problematiken bakom handlingsplanerna och hur de faktiskt skulle förverkligas.

Den uppsökande delen av kartläggningen har bidragit till att synliggöra det arbete som genomförs kring fullföljandet av studier i kommunerna, en aktivitet som uppskattades av de intervjuade. Intervjuerna blev samtal som gjorde att resonemangen utvecklades och deltagarna uttryckte ofta att det var givande att få tid att reflektera djupare i typen av frågor. Intervjuerna blev ett sätt för deltagarna att identifiera utvecklingsområden och få perspektiv på den egna verksamheten. Kartläggningsdesignen pekar på vikten av att det kommer någon utifrån som genom frågor ger perspektiv på verksamheten och som aktualiserar behovet av att utveckla och tillämpa handlingsplaner som faktiskt fungerar. Deltagarna uppvisade ett stort engagemang för sitt uppdrag och intervjuerna blev en bekräftelse på allt arbete som utförs – något som enligt deltagarna gav nya perspektiv för fortsatt utveckling av verksamheten. Deltagarna var måna om att dela med sig av erfarenheter och kunskaper. Dessvärre blev det i kartläggningen synligt att frågan om fullföljda studier i stor utsträckning drivs av enskilda och engagerade personer, så kallade *eldsjälar*. Dessa personer uttryckte en medvetenhet om faran i detta och påpekade nödvändigheten i att skapa hållbara strukturer som inte är personbundna. I de mest framgångsrika exemplen har det också visat sig att ett mer strategiskt arbete som införlivas i strukturerna genererar hållbara resultat i längden. Här finns således en del att arbeta vidare med.

En tydlig framgångsfaktor, när det kommer till att förändra praxis och arbetet med skolutveckling, är just pedagogik som delaktighet för både professionen och eleverna. Baserat på vad Timperly (2013) menar utgör kraften för det professionella lärandet menar vi att professionen behöver ta ett aktivt ansvar för att bygga in delaktighet på ett systematiskt sätt. Detta kan ske genom gemensamt undersökande och kunskapsbildande processer som möjliggör en anpassning av undervisningen i relation till de barn och unga som lärarna ansvarar för. Liknande resonemang återfinns i kartläggningen där det fanns skolor som genomfört omfattande och gemensamt systematiskt arbete för 'en skola för alla'. För lärarprofessionen handlar

detta, enligt Timperly, om ett förändrat förhållningssätt till professionsutveckling vilket innebär en förflyttning: från professionell utveckling till professionellt lärande; från läraren som mottagare av expertkunskap till läraren som självlärande; från ett fokus på metoder för kunskapsförmedling till ett fokus på professionella kunskaper och färdigheter; från att enbart erbjuda lärande till att också inkludera sig själv, som professionell, i läroprocessen. Det blir således nödvändigt att överge kompetensutvecklingsbegreppet som ju har en instrumentell, kortsiktig och binär innebörd (antingen kan man något eller så kan man det inte). Det blir istället mer fruktbart att tala om kompetensför djupning, eller ännu hellre – *kunnighetsför djupning*, vilket medför ett annat förhållningssätt till verksamhets- och professionsutveckling. Förhållningssättet innebär att ta utgångspunkt i professionen och dess redan befintliga behov och kunskaper samt använda dessa för att gemensamt fördjupa och systematiskt kontinuerligt utveckla och förändra praxis utifrån verksamhetens villkor och förutsättningar. Det vill säga att med utgångspunkt i befintlig kunnsighet stärka professionen och dess pedagogiska kunnande inifrån.

I bemötandet av eleverna finns det behov av en medveten pedagogisk grundsyn. Enligt Ungdomsstyrelsen (2013) finns det exempelvis ett påtagligt behov av utvecklad kunskap, för hela skolans personal, avseende bemötandet av unga med psykisk ohälsa. Det blir avgörande att lärare, och övrig personal som involveras i eleverna, kan hantera delaktighetsfrågan. Ahlén (2011) konstaterar bland annat att det krävs delaktighet och engagemang från elevens sida för att åstadkomma förändring. Det har således ingen betydelse vilka insatser och hjälpmedel som erbjuds om man inte har ett fungerande samarbete som bygger på delaktighet och engagemang. Att elever tillsammans med lärare formulera mål innebär att förmedla såväl hopp som ansvar till eleven. Att skapa överenskommelser innebär att man fördelar ansvaret och gör eleven till deltagare. Delaktighetsfrågan, för att minska avhopp, har direkt bäring i nödvändigheten av att skapa goda relationer – att anlägga ett resursperspektiv på eleverna. Detta signalera tydliga förväntningar samtidigt som det ställer krav på att kunna hantera det sociala samspelet. I termer av önskvärt och effektivt lärande är det enligt Hatties metastudie (2009) viktigt att läraren bygger förtroendefulla relationer till eleverna och att läraren har medkänsla och respekt för dem. Enligt Hattie bör rektorer, lärare och andra i skolans värld lägga tid och tankemöda på bemötandet så att alla känner sig inkluderade, sedda och lyssnade på, något som visat sig ha stor betydelse för lärandet.

Pedagogiskt förhållningssätt, med betoning på delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde, är en betydelsefull faktor i dels den pedagogiska praktiken i vilken problematiken kring fullföljandet av studier hanteras men också som policyvärde avseende formuleringen och skapandet av strukturer i vilka unga ska ges möjlighet att fullfölja sina studier. När en elev hamnar i problem och riskerar att inte fullfölja sina studier behövs en handlingsberedskap i vilken professionen definierar och beslutar vad som krävs för att lösa situationen. Risken med typen av handlingsberedskap som finns formulerad i en handlingsplan är att handlingsplanen verkställs på ett instrumentellt och vuxendefinierat sätt som helt missar den unika individens specifika omständigheter. Risken finns att eleven inte görs

till deltagare i processen, att eleven inte ses som en resurs som kan ha egna idéer om vad problemet är och hur det skulle kunna lösas. Varje elev behöver, vilket flera av deltagarna i intervjuerna uttrycker, mötas i sin situation och de professionella behöver därför, enligt vår bedömning, säkra ett rum för delaktighet i vilket relationer kan byggas som signalerar tydliga förväntningar på eleven i vilket det sker kontinuerlig återkoppling.

Att det finns rutiner för frånvarohantering, ett administrativt system med konkret återkoppling avseende *närvaro och frånvaro* är centralt för att få en översiktlig bild av elevens studiesituation. Lärare som enbart fokuserar på frånvarohanteringen och inte bygger relationer får svårt att komma åt delaktighetsdimensionen samtidigt som brister i frånvarohantering kan leda till att relationsbyggandet tar över till förmån för den frånvaro som är ett faktiskt problem. I den sistnämnda situationen föreligger möjligen en hög grad av delaktighet men som nödvändigtvis inte är av godo eftersom den missar betydelsen av tydliga förväntningar och i viss mån krav på närvaro för att lyckas med studierna. Vad som snarare krävs är vad vi skulle vilja kalla en *relationell frånvarohantering*, det vill säga en tillämpning av frånvarosystemet genom att låta systemet bli ett stöd i en gemensam definition av situationen. Konkret skulle detta innebära att läraren och eleven för en dialog kring situationen genom att använda systemet och de rutiner som finns i syfte att eleven själv ska känna och veta att det är eleven som bestämmer och kan avgöra hur statistiken ska se ut. Det behövs således en balans, ett användande av befintliga frånvarosystem för att skapa delaktighet och relation.

Mot bakgrund av de resultat vi presenterat menar vi att Sveriges kommuner står inför en samhällsmässigt betydande pedagogisk utmaning. De pedagogiska konsekvenserna av resultatet visar att delaktighet som pedagogik och demokratiskt värde innebär att alla vuxna som har med unga att göra behöver tillämpa ett pedagogiskt relationellt förhållningssätt med betoning på lyhördhet, dialog och öppenhet i demokratisk anda. Detta pedagogiska förhållningssätt, menar vi, blir centralt eftersom det kan bidra till att öka ungas möjligheter till delaktighet. Delaktighet som demokratiskt värde behöver på denna grund bli en fråga om prioritering av kommunikation och utvecklandet av en kommunikativ förmåga eftersom det genom kommunikationen är möjligt att skapa ett utrymme för deltagande (jfr Dewey 1985/1999). Villkoren för kommunikation är också avhängigt möjligheten till handling, det vill säga makt. Kommunikation ska då i huvudsak förstås som en form av gemensamt delande av något, ett meningsutbyte i vilket en förståelse om det som delas kan uppnås och som kan leda till ett förändrat handlande. En öppenhet för hur eleven skapar mening i situationen innebär att läraren inte i förväg vet hur detta meningsskapande kommer att se ut, utan förmår visa en känslighet för situationen och för elevens behov. Att tillämpa ett kategoriskt förhållningssätt i vilket eleven bemöts genom att definieras som problemet som ska lyftas bort och hanteras av någon annan blir i detta sammanhang problematiskt. Det finns exempelvis en tydlig distinktion mellan att *känna till* och att *känna in* eleven. Det som läraren känner till om eleven är det han/hon tar med sig till undervisningssituationen, medan det som läraren känner in är en öppenhet för vad

som händer i undervisningssammanhanget, mellan läraren och eleven samt mellan eleven och andra elever. Att enbart grunda sitt bemötande på det man anser sig känna till om eleven kan få exkluderande effekter som motverkar delaktighet och möjligheten att lösa eventuellt problematiska studiesituationer. En hälsofrämjande skola handlar bland annat om detta. Det handlar om skolans kultur, värdegrund och organisering så som den kommer till uttryck i de professionellas bemötande och attityder. Elever vill inte bara bli bedömda efter sina prestationer, de vill också få chansen till välbefinnande och delaktighet i skolan (Gladh & Sjödin, 2013). Drömskolan har enligt Ungdomsstyrelsens undersökning (2013) vakna vuxna och en lugn arbetsmiljö. Den har professionella som inte ger upp, som frågar hur eleven mår – ett stöd som aldrig släpper taget, med en öppenhet för att känna in. Mot bakgrund av delaktighetens betydelse i fullföljandet av studier kan följande rekommendationer formuleras:

- Hantera fullföljandet av studier som en pedagogisk problematik
- Arbeta systematiskt med perspektivtagande i och på den egna verksamheten
- Skapa hållbara verksamhetsstrukturer som inte är personbundna
- Tillämpa en relationell frånvarohantering
- Möjliggör delaktighet och engagemang för varje elev
- Fördela ansvaret och utveckla ett resursperspektiv på eleverna, gör eleverna till deltagare
- Bemöt varje elev situationellt och relationellt
- Känn till och känn in eleven
- Bedriv kontinuerlig, undersökande, systematisk och sammanhangsanpassad kunskapsbildning som kan förändra och utveckla praxis – det vill säga använd ett förhållningssätt som bygger på kunnighetsfördjupning

Rekommendationerna signalerar en pedagogisk utmaning som berörda professioner står inför, särskilt om skolan ska vara 'en skola för alla' – en skola som möjliggör för elever att oavsett bakgrund och förutsättningar, lika som olika, lyckas med att fullfölja sina studier.

NOTER

1. Folkhälsokommitténs uppdrag är att vara initiativtagare, förslagsställare, remissorgan och rådgivare när det gäller folkhälsofrågor i Västra Götalandsregionen. Tillsammans med företrädare för verksamheter inom Västra Götalandsregionen, kommuner och frivilligorganisationer ska kommittén utveckla metoder för folkhälsoarbetet, följa upp folkhälsoinsatser och sprida erfarenheter.

2. I Skaraborgs kommunalförbund samverkar 15 kommuner för att utveckla Skaraborg.

3. Intervjuguide:

Bakgrund

- beskriv verksamheten, storlek, antal elever/ personal m.m.
- beskriv befattning, arbetsuppgifter osv.

Nuläge

- Hur ser det ut idag? Närvaro, fullföljda studier
- Vad görs idag? Förebyggande/ främjande arbete, åtgärder vid frånvaro/ avhopp

Framgångsfaktorer?

Utmaningar?

Behov av utveckling

- Vad skulle projekt "Fullföljda studier bidra med?
- Verksamheter/personer som har goda erfarenheter av att arbeta för att främja fullföljda studier?

REFERENSER

- Ahlén, F. (2011) *Stå upp, stå ut, stå kvar*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Alvesson, M. & Skoldberg, K. (1994) *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, E. (2013) *Det politiska rummet. Villkor för situationspolitisk socialisation i en nätgemenskap av och för ungdomar*. Örebro Studies in Education 36, Örebro Studies in Educational Sciences with an Emphasis on Didactics 4. Örebro: Örebro universitet.
- Anderson, C. S. (1982) The Search For School Climate: A Review of the Research. *Review of Educational Research*, 52(3), 368–420.
- Dale, R. (2010) *Early school leaving: Lessons from research for policy makers. An independent expert report submitted to the European Commission*. European Commission.
- Dewey, J. (1985/1999) *Demokrati och utbildning*. Göteborg: Daidalos.
- Demokratiutredningen (2000) *En uthållig demokrati! Politik för folkstyre på 2000-talet*. Statens offentliga utredningar SOU 2000:1. Stockholm: Fritzes.
- Elvstrand, H. (2009) *Delaktighet i skolans vardagsarbete*. Linköping studies in Behavioural Science No. 144, Linköping: Linköpings Universitet.
- Elvstrand, H. (2015) Att göra delaktighet i skolan – elevers erfarenheter. *Utbildning & Lärande*, 9(1), 102-115.
- Forsberg, E. (2004) Elevinflytande och elevcentrerad undervisning – som hand i handske, eller ...? I T. Englund (red.), *Skilnad och konsekvens. Mötet lärare-studerande och undervisning som meningserbjudande* (s. 79–106). Lund: Studentlitteratur.
- Gladh, M. & Sjödin, K. (2013) *Tillbaka till skolan. Metodhandbok i arbetet med hemmasittande barn och unga*. Stockholm: Gothia fortbildning.
- Grosin, L. (2004) *Skolklimat, prestation och anpassning i 21 mellan- och 20 högstadieskolor*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Hattie, J. A. C. (2009) *Visible learning: a synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. New York: Routledge.
- Head, B. W. (2011) Why not ask them? Mapping and promoting youth participation. *Children and Youth Services Review*, 33(4), 541–547.
- Hjerm, M., Lindgren, S. & Nilsson, M. (2014) *Introduktion till samhällsvetenskaplig analys*. Malmö: Gleerups.
- Kvale, S. (2007) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Liljeberg, K. (2005) *Hur påverkas hälsan av delaktighet och inflytande i samhället? En litteratursammanställning*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut 2005:2
- Lindberg, L. (2010) Ethos och skolframgång. I J. Höög & O. Johansson (red.), *Struktur, kultur, ledarskap – förutsättningar för framgångsrika skolor* (s. 53–73). Lund: Studentlitteratur.
- Lundgren, M. & Magnusson, J. (2009) *Att inte följa den förväntade vägen. En studie om ungdomar utanför gymnasieskolan och om det kommunala uppföljningsansvaret*. Göteborg: FoU i Väst.
- Persson, B. & Persson, E. (2012) *Inkludering och måluppfyllelse – att nå framgång med alla elever*. Stockholm: Liber.
- Pramling Samuelsson, I. & Sheridan, S. (2003) Delaktighet som värdering och pedagogik. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 8(1-2), 70–84.
- Prop. 2013/14: 191. *Med fokus på unga – en politik för goda levnadsvillkor, makt och inflytande*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

- Shier, H. (2001) Pathways to Participation: Openings, Opportunities and Obligations. A New Model for Enhancing Children's Participation in Decision-making, in line with Article 12.1 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Children & Society*, 15(2), 107–117.
- Simovska, V. & Bruun Jensen, B. (2009) *Conceptualizing participation – the health of children and young people*. Köpenhamn: World Health Organization Regional Office for Europe.
- Skolinspektionen (2009) *Varannan i mål. Om gymnasieskolans (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolverket (2010) *Skolfrånvaro och vägen tillbaka. Långvarig och ogiltig frånvaro ur elevens, skolans och förvaltningens perspektiv*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2011a) *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2011b) *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2011c) *Vad gör kommunerna för ungdomar som inte går i gymnasieskolan?* Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2013) Jämförelsetal. Skolverkets databas. Tillgänglig: <http://www.jmfatal.artisan.se/>, 2014-03-25.
- SKL (2012) *Motverka studieavbrott – Gymnasieskolans utmaning att få alla elever att fullfölja sin utbildning*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- SKL (2013a) *Vänd frånvaro till närvaro, guide för systematiskt skolnärvaroarbeta*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- SKL (2013b) *Öppna jämförelser – Gymnasieskola 2013*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- Socialstyrelsen (2010) *Social rapport. Skolbetyg, utbildning och risker för ogynnsam utveckling för barn*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU (2013:13) *Ungdomar utanför gymnasieskolan – ett förtydligat ansvar för stat och kommun*. Statens Offentliga Utredningar. Stockholm: Fritzes.
- Springe, K-A. (2009) Otillåten frånvaro – om hemmasittare, korridorvandrare och skolkare. *Elevhälsa*, 1(3), 19–45.
- Statens folkhälsoinstitut (2011) *Delaktighet och inflytande i samhället. Kunskapsunderlag för Folkhälsopolitisk rapport 2010*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut R 2011:31.
- Strand, A-S. (2013) *Skolk ur elevernas och skolans perspektiv. En intervju- och dokumentstudie*. Jönköping: Högskolan i Jönköping.
- Timperly, H. (2013). *Det professionella lärandets inneboende kraft*. Lund: Studentlitteratur.
- Ungdomsstyrelsen (2010) *FOKUS 10. En analys av ungas inflytande*. Stockholm: Ungdomsstyrelsens skrifter 2010:10.
- Ungdomsstyrelsen (2013) *10 orsaker till avhopp, 379 unga berättar om avhopp från gymnasiet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ung & Dum (2011). *Barn och ungas politiska villkor*. Stockholm: SVEA
- Wennerholm Juslin, P. & Bremberg S. (2004) *När barn och ungdomar får bestämma mer påverkas hälsan. En systematisk forskningsöversikt*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut R 2004:30.
- Wong, N. T., Zimmerman, M. A. & Parker E. A. (2010) A Typology of Youth Participation and Empowerment for Children and Adolescent Health Promotion. *American Journal of Community Psychology*, 46 (1-2), 100-114.